

LBRIS

We know
books

ANTOANETA OLTEANU

SOVIETLAND

I

UTOPIA EȘUATĂ

ediția a II-a

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Cuprins

INTRODUCERE	9
1. TEORII, TEORII	17
1. Totalitarism	17
2. Totalitarismul în Rusia	22
3. Cum s-a ajuns la totalitarismul bolșevic	27
4. Și totuși, revoluții	37
5. De ce totalitarism?	43
2. SISTEMUL	47
1. ORGANIZAREA	47
Organele de conducere și propagandă	47
1.1. Partidul-stat	51
1.2. Ierarhia de partid și de stat	58
Organele de represiune	63
1.3. Armata	63
1.4. Poliția politică	67
1.5. Justiția	76
1.5.1 Tribunalele revoluționare	77
1.5.2. Procesele-spectacol	79
2. DE LA DICTATURA PROLETARIATULUI LA DICTATURA ÎMPOTRIVA PROLETARIATULUI	90
3. CONDUCĂTORII	97
1. LENIN	105
1.1. Om sau mit?	111

1.2. Lenin și revoluția	115
1.3. Dulapurile închise ale revoluției. Lenin și Germania	119
1.4. Înclinația spre violență	120
1.5. Minoritățile	125
1.6. Există totuși un testament?.....	127
2. TROȚKI	132
2.1. Liderul. Revoluția din 1905.....	135
2.2. Revoluția din 1917.....	137
2.3. Lenin și Troțki	142
2.4. Demitizarea și căderea în dizgrație.....	147
3. STALIN	153
3.1. Stalin ieri, azi și mâine.....	153
3.2. Încrederea lui Lenin	158
3.3. Preambulul terorii	161
3.4. Ascensiunea.....	162
3.5. Cultul personalității	167
3.6. Despot sau răspundere colectivă?	175
3.7. Moartea lui Stalin.....	178
3.7.1. Succesiunea	178
3.7.2. Succesorii.....	180
3.7.3. Versiunea complotului	182
3.7.3.1. Atacul cerebral și complotul succesorilor	182
3.7.3.2. Moartea clonei	183
3.7.3.3. Vlasik și miturile lui.....	186
4. MOLOTOV.....	190
4.1. Cum îl văd ceilalți.....	190
4.2. Cum se vede el	194

4.3. Molotov și „Pravda”	195
4.4. Molotov și Lenin	196
4.5. Un nomenclaturist atipic.....	198
4.6. Un bolșevic din linia întâi	199
4.7. „Sunt puțini oameni în istorie ale căror nume să denumească granițe de stat”	205
5. BERIA	208
5.1. „Măcelarul lui Stalin”	208
5.2. Cine era Beria?.....	209
5.3. 100 de zile de domnie. Singurul reformator adevărat?.....	210
6. HRUȘCIOV	212
6.1. Venirea la putere	212
6.2. Răfuiala cu Stalin	212
6.3. Amintiri din trecut.....	216
6.4. Antilider	217
6.5. Debarcarea	220
4. IDEOLOGIA. DE LA MARXISM LA MARXISM-LENINISM ȘI STALINISM	223
1. Marxismul	224
2. Marxism-leninismul.....	226
2.1. Leninismul	233
3. Stalinismul.....	237
4. Și ceilalți.....	241
5. SISTEMUL DE PROPAGANDĂ.....	245
1. Propaganda	245
1.1. Tehnici de propagandă.....	252
1.2. Teme ale propagandei:	259

2. Adevăr și informare. Dezinformarea.....	266
6. OAMENII NOI	279
1. Aparatcicii.....	279
2. Abnegația membrilor de partid.....	289
3. Omul nou	305
4. Om nou sau clonă?.....	317
7. REGIMUL SUB PRESIUNE. PERIOADELE DE DETENSIONARE	321
1. Noua Politică Economică (NEP)	321
2. Marea Cotitură.....	324
3. Anul 1935	325
4. Războiul	327
5. Dezghețul (1956-1962).....	328
6. Perestroika	330
ÎN LOC DE CONCLUZIE.....	333
TABEL CRONOLOGIC AL EVENIMENTELOR ÎN RUSIA SECOLULUI	
AL XX-LEA	335
BIBLIOGRAFIE.....	406
LISTA ABREVIERILOR FOLOSITE.....	419
Indice de nume	421

1. TEORII, TEORII

*Capitalismul este exploatarea omului
de către om. Socialismul este exact invers.*

Banc sovietic atribuit lui K. Radek

1. Totalitarism

Termenul de totalitarism, paradoxal, nu a avut ca obiect un întreg sistem de dominare a societății, ci se referea, în Italia fascistă a lui Mussolini, la ideea de control electoral folosită de fasciști contra politicianilor liberali. Ideea de viziune fascistă a lumii, înțeleasă ca o transformare totalitară în orice domeniu, i-ar fi plăcut liderului italian și astfel a promovat ideea de „stat totalitar”, ca obiectiv fascist, încă din 22 iunie 1923. Noțiunea „a fost apoi elaborată încet-încet de către istoricii europeni între anii 1920 și 1930, dar a căpătat consistență definitivă în 1939-1940, în urma încheierii pactelor germano-sovietice: analogiile dintre cele două mari dictaturi care, în toamna anului 1940, dominau două continente, erau într-adevăr numeroase: Partid unic, socialist, ideologie obligatorie, înregimentarea tineretului, proiectul creării unui «om nou», elogiul forței și al violenței, voința declarată de expansiune, teroarea ca mijloc de guvernare, puterea acordată polițiilor politice, discriminările la care erau supuse grupuri sociale întregi, sistemul concentraționar, crime în masă”¹.

Folosit mai apoi și cu referire la hitlerism și la statul sovietic, termenul a cunoscut nuanțe interesante. Hitler era atras mai degrabă de termenul de „autoritar” decât de cel de „totalitar”, care

¹ Stéphane Courtois (coord.), *Dicționarul comunismului*, traducere de Mihai Ungureanu, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc, Polirom, Iași, 2008, p. 18.

avea deja o marcă italiană binecunoscută (abia Goebbels spunea, în 1930, că scopul revoluției naziste este realizarea unui stat totalitar, care să pătrundă toate sferele vieții publice). Sovieticii încep și ei să-l folosească după 1940, dar exclusiv cu referire la cele două regimuri fasciste. Termenul e pus în legătură cu URSS abia de către disidenții sovietici. Un reviriment al termenului apare în perioada Războiului Rece, când se consideră că avansarea acestei imagini în legătură cu URSS aduce un cert avantaj ideologic Statelor Unite. Nu e momentul aici să dezvoltăm ideea, dar accesul de ultimă oră la materiale clasificate arată în mod clar o colaborare nerușinată a Uniunii Sovietice cu Germania nazistă, în aproape toate domeniile, și pe plan intern, și pe plan extern, așa că în nici un caz ideologii nu mai pot vorbi despre deosebiri de vreun fel (în afară de orientarea spre național, respectiv internațional) între cele două mari dictaturi ale secolului al XX-lea.

Unul dintre primii care subliniază ideea de teroare pusă în legătură cu sistemele totalitare – nazismul și comunismul – este Marcel Mauss, care, în 1936, făcând această analiză de profunzime (*Letters on communism, fascism and nazism*), ajunge la concluzia că dominația celor două regimuri se face, la nivel instituțional, prin teroare. O altă trăsătură a totalitarismului o identifică Franz Neumann, în anul 1942, în studiul său, *Behemot*. În capitolul consacrat statului totalitar, el afirmă că totalitarismul este o formă de dominație în care nu poate exista nici drept, nici stat. În sfârșit, Hannah Arendt, în studiul său extrem de cunoscut, *Originile totalitarismului*, identifică, la nivelul societății, mai multe premise care duc în cele din urmă la instalarea totalitarismului: prăbușirea societății tradiționale bazate pe clase și înlocuirea cu societatea formată din mase; distrugerea solidarității de grup și, astfel, atomizarea societății. După Thierry Wolton, trăsături ale regimurilor totalitare sunt confiscarea totală a exprimării publice și a reprezentării politice, omniprezența organelor de control, de opresiune și înregimentare, monopolul asupra mijloacelor de

comunicare și de informare, alături de o fărămițare a societății din dorința de a crea o dependență și mai mare a fiecăruia de partidul-stat¹.

Leonard Schapiro, în *Totalitarianism*, din 1972, consideră că elementul cel mai puternic ce poate duce la o societate totalitară este tocmai prezența liderului carismatic, ajutat de un sistem de propagandă bine pus la punct. De aici și „cultul personalității” de care au fost acuzați mai târziu: ei au dorit și au reușit să-și subjuge partidul, să distrugă potențialii rivali și astfel să ajungă la conducerea statului, aflat și el în subordonare totală. O definiție completă a totalitarismului o dă istoricul italian Emilio Gentile, care surprinde toate particularitățile unui asemenea fenomen:

Fenomenul totalitar poate fi definit ca o formă nouă, inedită de experiență a dominării politice, pusă în aplicare de către o mișcare revoluționară, care practică o concepție integristă a politicii, care luptă pentru cucerirea monopolului puterii și care, după ce l-a cucerit pe căi legale sau ilegale, conduce sau transformă regimul preexistent și construiește un stat nou, întemeiat pe un regim cu partid unic și pe un sistem polițienesc și terorist, ca instrument al revoluției permanente împotriva „dușmanilor interni”. Obiectivul principal al mișcării totalitare este cucerirea și transformarea societății, subordonarea ei, integrarea și omogenizarea guvernelor pe baza principiului primatului politicii asupra oricărui alt aspect al existenței umane. Aceasta este interpretată conform categoriilor, miturilor și valorilor unei ideologii palingenezice, dogmatizate sub forma unei religii politice care înțelege să modeleze individul și masele printr-o revoluție antropologică, pentru crearea unui tip nou de ființă umană, dedicată doar proiectelor revoluționare și imperialiste ale partidului totalitar. În final, este vorba despre construirea unei noi civilizații, cu caracter supranațional și expansionist...²

¹ Thierry Wolton, *O istorie mondială a comunismului. Încercare de investigație istorică*, vol. 1, *Cu pumnul de fier. Călăii*, Humanitas, București, 2018, p. 22.

² Stéphane Courtois, *Comunism și totalitarism*, Ed. Polirom, Iași, 2011, p. 31.

Hannah Arendt, în celebra sa analiză făcută totalitarismului, pune apariția acestui fenomen de mase în strânsă legătură cu apariția liderului carismatic. Totuși, cât de carismatic ar fi conducătorul, dacă nu va avea la dispoziție masele pe care să se susțină și care să-l aduleze și să-l urmeze orbește, nu putem vorbi despre totalitarism.

Mișcările totalitare sunt posibile oriunde se găsesc mase care, dintr-un motiv sau altul, au căpătat gustul de organizare politică. Masele nu sunt menținute laolaltă prin conștiința unui interes comun și ele sunt lipsite de acea logică specifică claselor care se exprimă prin urmărirea unor obiective precise, limitate și accesibile. Termenul de „mase” se aplică numai la acei oameni care, fie din cauza numărului lor, fie din cauza indiferenței, fie dintr-o combinație a ambelor condiții, nu se pot integra într-o organizație fondată pe interesul comun, în partide politice sau guverne municipale, organizații profesionale sau sindicate¹.

În ceea ce privește sintagma de „democrație totalitară”, pe care o promovează J.L. Talmon când vorbește despre totalitarismul de stânga, când se recurge la forță spre a grăbi ritmul progresului uman spre perfecțiune și armonie socială, are ca trăsătură de bază eradicarea societății civile. Ea se bazează pe ideea de mesianism politic ce „postulează o schemă predefinită, armonioasă și perfectă a lucrurilor, în direcția căreia oamenii sunt atrași irezistibil și la care vor ajunge în chip necesar. El recunoaște doar un plan al existenței, anume cel politic. Lărgiște aria politicului până la a îmbrățișa întreaga existență umană”². Apărute în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, totalitarismele, în linii mari asemănătoare, au totuși

¹ Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, ediția a treia, traducere din engleză de Ion Dur și Mircea Ivănescu, Humanitas, București, 2014, p. 389.

² Apud Vladimir Tismăneanu, *Lenin și geneza totalitarismului*, prefață la vol. Leszek Kołakowski, *Principalele curente ale marxismului*, vol. II, *Vârsta de aur*, Ed. Curtea veche, București, 2010, p. 13.

trăsături distinctive. Una dintre cele mai bune delimitări a fost făcută de Thierry Wolton, în monumentală sa *Istorie mondială a comunismului*:

Regimurile totalitare făurite în creuzetul Marelui Război au făcut nenumărate victime în virtutea unei idei, a unei reprezentări asupra lumii, fondată ea însăși pe o metafizică: fascismul italian s-a structurat în jurul statului, nazismul a avut drept supremă referință rasa, iar comunismul a făcut din apartenența la clasă o valoare absolută. Dintre toate tipurile de totalitarism, versiunea comunistă trebuia să se angajeze într-o misiune mai cuprinzătoare pentru că e mai vagă: „dușmanul de clasă” nu a avut niciodată contururi clare. Ideologia comunistă a exercitat, de altfel, o influență mult mai importantă decât aceea de care au fost capabile fascismul și nazismul. Durata și întinderea câmpului ei de acțiune au sfârșit prin a transforma universalismul mesajului său într-o amenințare globală într-atât de viguros a influențat spiritele, în țările cucerite, ca și în rândul partidelor care l-au propagat, iar asta la scară planetară. În această izbândă stă caracterul singular al utopiei comuniste, ceea ce o diferențiază fără echivoc de celelalte două regimuri totalitare¹.

¹ Wolton, *op. cit.*, p. 13.

2. Totalitarismul în Rusia

Mai bine nu înseamnă niciodată mai bine pentru toată lumea. Pentru unii înseamnă întotdeauna mai rău.

Margaret Atwood, *Povestea slujitoarei*

Totalitarismul a fost legat, pentru mulți, istorici și nu numai, aproape exclusiv de numele lui Stalin. Trebuie să dăm Cezarului ce-i al Cezarului și să spunem că, încă de la venirea lor la putere, bolșevicii au adus cu ei modelul de partid unic, cu porniri totalitare, pe care l-au împins cu forța la putere, după care au declanșat sistemul de represiuni atât de specific. Numărul mic de reprezentanți activi ai partidului, în anii revoluționari 1905-1917, ne face să vorbim mai degrabă despre o organizație cu circuit închis, așa cum afirmă Richard Pipes, care, comportându-se cameleon, a reușit să obțină puterea în degringolada generală a unui imperiu în ruină:

The Bolshevik Party was a unique institution. Organized as a conspiratorial group for the specific purpose of seizing power and making a revolution from above, first in Russia and then in the rest of the world, it was profoundly undemocratic in its philosophy and its methods of operation. The prototype for all subsequent totalitarian organizations, it resembled more a secret order than a party in the normally accepted sense. Its founder and undisputed leader, Vladimir Lenin, determined on the very day he learned of the outbreak of the February Revolution that the Bolsheviks would topple the Provisional Government by armed force. His strategy consisted of promising very disaffected group what it wanted: to the peasants, the land; to the soldiers, peace; to the workers, the factories; to the ethnic minorities, independence. None of these slogans were part of the Bolshevik program and all would be thrown overboard once the Bolsheviks were in power, but they

served the purpose of alienating large groups of the populations from the Government¹.

Intoleranța manifestată de Lenin față de reprezentanții celorlalte partide socialiste cu care nu a dorit în nici un moment să colaboreze, în ciuda ponderii lor mari în organele de conducere provizorii, în ciuda faptului că, în urma primelor alegeri libere, bolșevicii au obținut cu greu aproape un sfert din voturile țării, este o dovadă clară a direcției totalitare cu care se intenționa să se ajungă la putere și mai ales să fie menținută. Imediat au fost create tribunale militare politizate și prima formă radicală de poliție politică din istoria Rusiei, CeKa, prin intermediul căreia s-a declanșat teroarea, mascată mai apoi de necesitatea politică dată de implicarea în Războiul Civil. Modelul de conducere impus cerea obediență totală, la început, după care venea acceptul:

Cum anume și mai ales de ce să pui capăt constrângerilor, serviciilor și lipsei oricăror libertăți care aveau să caracterizeze perioada de înaintare spre comunism, celebra perioadă de dictatură a proletariatului? Răspunsul lui Lenin la această întrebare va fi cât se poate de simplu: va fi absolut obligatorie trecerea printr-o perioadă de disciplină și de constrângere impuse de sus de către o dictatură de fier. Constrângerea nu se va exercita însă doar asupra rămășițelor vechii burghezii, ci va trebui să se aplice și față de masele muncitorești și țărănești, ba chiar și în cazul proletariatului, recunoscut fiind ca dictatorul însuși.

După un timp, adăuga Lenin, va veni clipa când masele se vor obișnui să respecte condițiile elementare ale colectivității sociale, conformându-se de la sine noilor împrejurări: din chiar acel moment constrângerile menținute în mod obligatoriu vor dispărea cu desăvârșire, statul putând și el să dispară, iar dictatura să ia sfârșit².

¹ Richard Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime*, Vintage Books, New York, 1995, p. 4.

² Nikolai Berdiaev, *Originile și sensul comunismului rus*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, pp. 134-135.

Tovarăși, mergeți pe un drum bun!

Într-o scrisoare adresată lui G.L. Piatakov, în august-septembrie 1916, Lenin chiar avea în vedere declanșarea unui război civil, pentru a se duce la bun sfârșit lupta împotriva burgheziei și a obține astfel facilitarea accesului la putere al bolșevicilor:

Cuvântul de ordine care indică în același timp cel mai rapid mijloc de ieșire din războiul imperialist și legătura dintre lupta noastră împotriva acestuia din urmă și lupta împotriva oportunismului este războiul civil pentru socialism (...). Războiul civil este și un război propriu-zis, în consecință, el trebuie să pună inevitabil violența în locul și poziția de drept (...). Întâi și-ntâi, războiul civil depozitează prin forță pe proprietarii băncilor, ai fabricilor, ai căilor ferate, ai marilor proprietari agricole etc. (...) Scopul războiului civil este să pună mâna pe bănci, fabrici, uzine etc., să anihileze orice posibilitate de rezistență a burgheziei, să-i extermină trupele¹.

¹ Courtois, *Comunism și totalitarism*, p. 21.

Pe de altă parte, războiul civil nu trebuie privit numai ca o adunare, pe ultima sută de metri, a forțelor „reacționare” ale vechiului regim care încercau să-și recapete puterea și să readucă ordinea. În vidul de putere produs de revoluție nu trebuie să uităm că au fost numeroase regiuni din întinsa Rusie care nu erau nici de partea bolșevicilor, nici a nostalgicilor imperiali, care, în noua stare de lucru, doreau să-și administreze după plac teritoriile pe care se aflau, concentrate mai ales după criteriile naționale. Și aceste formațiuni au căzut sub tăvălugul Războiului Civil și al forței la care au apelat bolșevicii extrem de hotărâți. Așa cum afirmă Pipes în monografia menționată mai sus, Războiul Civil a fost cu adevărat un război de clasă având ca poli, pe de o parte, proletariatul, respectiv burghezia¹. Troțki, la rândul lui, nu numai mâna dreaptă a lui Lenin, chiar cel care a organizat noul regim prin prisma terorii „necesare”, spunea: „Autoritatea sovietică este un război civil organizat”².

Lenin și Troțki erau convinși că, pentru a se ajunge la socialism și mai apoi la comunism, e nevoie de o serie întregă de acte violente, chiar de multe victime, până ce toată lumea va conștientiza alegerea celui mai bun drum de urmat pentru atingerea acestui vis de veacuri, al egalității sociale. Un socialist german, Karl Kautsky, tovarăș de idei al lui Lenin în perioada autoexilului său în străinătate, a rămas șocat de drumul pe care pornise Rusia bolșevică sub conducerea lui Lenin. Temându-se de soarta partidului său, el reconsideră astfel obiectivele pe care reprezentanții marxismului trebuie să și le propună. În *Dictatura proletariatului*, scrisă în anul 1918, el ajungea la această concluzie, făcând o schimbare semnificativă de accent asupra sacrificiilor care trebuie făcute: „În realitate, nu socialismul este scopul nostru final,

¹ Pipes, *op.cit.*, p. 5. Analizând cauzele care au dus la înfrângerea Comunei din Paris, Lenin a afirmat că tocmai lipsa unui război civil a dus la eșec; astfel, sloganul proletaristului trebuie să fie, pentru el, tocmai războiul civil (*apud* Pipes, *op.cit.*, pp. 5-6, cf. V.I. Lenin, *Polnoe sobranie socinenii*, vol. XLIX, Moscova, 1958-1965, p. 15).

² Pipes, *op.cit.*, p. 6.

ci abolirea «oricărui fel de exploatare și opresiune, fie împotriva unei clase, fie a unui partid, a unui sex, a unei rase» (...). Dacă reușim să demonstrăm că nu avem dreptate să nu credem că eliberarea proletariatului și a omenirii în general poate să se realizeze doar sau mai comod pe baza proprietății private asupra mijloacelor de producție, atunci trebuie să renunțăm la socialism, fără a renunța la scopul nostru final, trebuie să o facem precis, în interesul scopului nostru final...¹ Evident, Lenin a fost jignit de o asemenea tratare a problemei și a început imediat o campanie de denigrare a lui Kautsky, care s-a materializat și într-un volum intitulat *Revoluția proletară și renegatul Kautsky*.

Dar, dacă e să fim corecți, trebuie să recunoaștem, pe urmele lui Thierry Wolton, că nicăieri comunismul nu a venit la dorința expresă a clasei muncitoare sau a maselor largi, ci doar la presiunea unui număr mic de intelectuali extrem de hotărâți, erijați în purtătorii de cuvânt ai proletarilor: „Nu a existat niciodată vreo revoluție comunistă în sensul de revoltă populară spontană. Istoria s-a pus în mișcare sub impulsul unor intelectuali mic-burghezi, al unor ideologi dispuși să facă orice pentru a-și atinge visul demiurgic, dar cu siguranță masele nu au avut vreo contribuție. Dictatura partidului, exercitată în numele proletariatului, s-a impus peste tot prin intermediul unor lovituri de stat, al luptelor de eliberare națională, al războaielor patriotice, al invaziilor sau al războaielor civile provocate în mod intenționat, și nicidecum prin voința imperioasă a unei clase muncitorești care visa să-și sfârșească lanțurile, așa cum se previzionase...”²

¹ Apud Courtois, *Comunism și totalitarism*, p. 27.

² Wolton, *op.cit.*, p. 16.

3. Cum s-a ajuns la totalitarismul bolșevic

Din punct de vedere politic, revoluția a murit, însă năluca ei supraviețuiește încă în mentalitatea oamenilor care au fost prinși în iureșul său mai bine de un veac.

Orlando Figes, *Rusia revoluționară*

Dacă e să privim mișcările revoluționare din Rusia – Revolta Decembriștilor din 20 decembrie 1825, Revoluția din Ianuarie 1905, Revoluția din Februarie 1917 și Revoluția din Octombrie 1917 –, putem vedea câteva particularități ale acestora. Prima și ultima nu au pornit de jos în sus, ci au fost orchestrate de către revoluționari amatori sau de profesie care au încercat să pună în practică unele dintre teoriile socio-politice care circulau în societate la momentul respectiv. Revoluțiile din 1905 și cea din Februarie 1917 au fost mișcări cu adevărat izvorâte din popor, nepregătite (nu putem spune că nu au fost pregătite însă de înfierbântarea climatului socio-politic, pe fondul eșecurilor majore ale politicii guvernamentale pe plan extern și intern), care au atras în valul de proteste spontane reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale, implicit și ai partidelor politice revoluționare care începeau să apară, dar fără a fi conduse, în momentele inițiale, de către aceștia. Nikolai Berdiaev, un important filosof care a atins de multe ori în studiile sale problemele puse de Revoluția Rusă, remarca prezența indispensabilă a elementului național, specific, al oricărei mișcări revoluționare:

Un drum istoric lung duce la revoluții și acestea își demonstrează particularitățile naționale chiar și atunci când dau o lovitură puternică esenței naționale și demnității naționale. Fiecare popor are propriul stil revoluționar (...). Fiecare popor își face revoluția cu acel bagaj spiritual pe care l-a